

KONFERENCJE

MONIKA KOMANIECKA-ŁYP

OBBH IPN Kraków

„OBSERWACJA W SŁUŻBIE SB” – OGÓLNOPOLSKA KONFERENCJA NAUKOWA IPN, KRAKÓW, 18 WRZEŚNIA 2018 ROKU

18 września 2018 r. w Centrum Edukacyjnym „Przystanek Historia” Instytutu Pamięci Narodowej w Krakowie odbyła się konferencja pt. „Obserwacja w służbie SB”. Wpisuje się ona w nurt konferencji podejmujących zagadnienie struktur i metod działania aparatu bezpieczeństwa PRL. Tematem przewodnim konferencji było praktyczne wykorzystanie obserwacji w pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa. Obserwacja należała do rzeczowych środków pracy operacyjnej i była często prowadzona razem z pozostałymi środkami: techniką operacyjną i perlustracją korespondencji. W Ministerstwie Spraw Wewnętrznych (MSW) od 1955 do 1990 r. funkcjonował odrębny pion, który zajmował się tym zagadnieniem, czyli Biuro „B”, a jego odpowiednikami w komendach wojewódzkich Milicji Obywatelskiej były Wydziały „B”. Celem obserwacji wyspecjalizowanych funkcjonariuszy, tzw. wywiadowców, były wszystkie grupy społeczeństwa polskiego: dyplomaci, działacze opozycji, duchowni oraz zwykli obywatele. Pion ten pełnił głównie funkcje pomocnicze i usługowe wobec innych jednostek MSW (szczególnie operacyjnych), realizując ich wnioski o prowadzenie obserwacji.

Konferencja odbywała się w Centrum Edukacyjnym „Przystanek Historia” w Krakowie, który mieści się w modernistycznym budynku z końca lat trzydziestych XX w., przy ul. Dunajewskiego 8. Obrady otworzył dyrektor Oddziału IPN w Krakowie dr hab. Filip Musiał, który przywitał zgromadzonych gości i podkreślił wagę podjętego tematu, ponieważ wciąż za mało wiadomo o metodach pracy bezpieki, a szczególnie obserwacji w służbach cywilnych i wojskowych. Pierwszy panel prowadzony przez naczelnika Oddziałowego Biura Badań Historycznych IPN w Krakowie dr. Michała

Wenklara poświęcony został metodyce działania pionu obserwacji, czyli Biura „B”. Pierwszy wystąpił dr hab. Filip Musiał, który zaprezentował miejsce pionu obserwacji w strukturze aparatu bezpieczeństwa. Przedstawił on również teoretyczne zasady i metody prowadzenia obserwacji w świetle instrukcji resortowych. Druga prelegentka, dr Monika Komaniecka-Lyp z Oddziału IPN w Krakowie, swoją uwagę skupiła na Biurze „B” MSW. Omówiła strukturę tej jednostki i zadania poszczególnych wydziałów. Scharakteryzowała również kadry, podając najważniejsze problemy, z jakimi borykali się wywiadowcy, oraz system szkolenia funkcjonariuszy. *Clou* jej wystąpienia stanowiły metody i sposoby prowadzenia obserwacji, m.in. obserwacja towarzysząca (śledzenie na ulicy) i obserwacja stacjonarna (z zakrytych punktów). Najbardziej spektakularne było prowadzenie obserwacji po śladach z użyciem psów. Prelegentka zwróciła uwagę, że wywiadowcy Biura „B” nie pracowali w głównych budynkach MSW, ale mieli własną bazę lokalową. Ze względu na rodzaj pracy – w mieście – miało ich to uchronić przed dekonspiracją i rozpoznaniem. Podsumowując, stwierdziła, że najwięcej zleceń Biuro „B” wykonywało dla wywiadu i kontrwywiadu, a następnie departamentów III i IV MSW.

Kolejne dwa panele zostały poświęcone wykorzystaniu obserwacji w poszczególnych pionach operacyjnych. W pięciu referatach na konkretnych przykładach prelegenci pokazali, w jaki sposób wykorzystywano obserwację w wywiadzie, kontrwywiadzie, Departamencie III, Departamencie IV oraz w Wojskowej Służbie Wewnętrznej. Drugiemu panelowi przewodniczył Bartosz Kapuściak z Oddziału IPN w Katowicach. Pierwszy zabrał głos dr Witold Bagiński z Archiwum IPN, a zarazem koordynator projektu badawczego IPN „Struktury i metody działania aparatu bezpieczeństwa Polski Ludowej”. Przedstawił on podstawowe zasady wykorzystania obserwacji w pracy Departamentu I MSW, czyli wywiadu cywilnego w dwóch ostatnich dekadach PRL. Zwrócił uwagę, że metody działania polskiego wywiadu wymagały od każdego oficera znajomości zasad obserwacji, co pozwalało mu ustrzec się przed stosowaniem tej techniki przez przeciwników. W prezentacji multimedialnej zaprezentował przykładowe trasy sprawdzeniowe, które były formą uchronienia się przed obserwacją kontrwywiadu danego państwa, oraz zdjęcia robione śledzonym osobom. Omówił również szkolenie kadr w Ośrodku Kształcenia Kadr Wywiadowczych w Starych Kiejkutach utworzonym w 1972 r. Kolejny prelegent, dr hab. Patryk Pleskot z Oddziału IPN w Warszawie, przedstawił rolę obserwacji w działaniach kontrwywiadu. Pokazał, jak wyglądały formalne relacje między Departamentem II a Biurem „B” MSW. Współpraca między tymi pionami dotyczyła w szczególności prowadzenia obserwacji dyplomatów oraz „zabezpieczenia” ambasad i konsulatów. Niekiedy dochodziło do konfliktów z powodu wchodzenia sobie w drogę, a obszarem, gdzie ścierały się interesy obu pionów, były hotele. Dopiero zarządzenie ministra z 1973 r. ustaliło, że w hotelach orbisowskich pracę operacyjną prowadziły Biuro „B” i Wydziały „B”. Prelegent zwrócił uwagę na braki kadrowe Biura „B”, które nie było w stanie wykonać większości zleceń obserwacji pięciu najważniejszych przedstawicielstw dyplomatycznych: USA, Wielkiej Brytanii, Izraela, Francji i RFN. Innym problemem były trudności w rozróżnianiu zwykłych zadań dyplomatów, czyli zbierania informacji, od działalności szpiegowskiej. Kolejny prelegent, Grzegorz Wołk z Biura Badań Historycznych IPN w Warszawie, skupił się na wyjaśnieniu roli obserwacji

KONFERENCJE

w pracy Departamentu III. Pion ten zajmował się kontrolą środowisk akowskich oraz rodzącej się w latach siedemdziesiątych zorganizowanej opozycji. W bardzo ciekawej prezentacji historyk pokazał, w jaki sposób obserwowano członków i współpracowników Komitetu Obrony Robotników, m.in. Jacka Kuronia, Antoniego Macierewicza, Jana Lityńskiego, a także działaczy Konfederacji Polski Niepodległej. Byli oni śledzeni nie tylko podczas załatwiania codziennych spraw w mieście, lecz także z punktów zakrytych w pobliżu miejsc zamieszkania. Za szczególnie interesujące należy uznać przedstawione przez badacza sposoby pozbycia się „ogona”, czyli w języku esbeckim „wychodzenia spod obserwacji”, które w końcu lat siedemdziesiątych opozycja miała już dobrze opracowane. Oprócz tego Departament III MSW zlecał funkcjonariuszom Biura „B” fotografowanie i filmowanie uczestników demonstracji i manifestacji, co później stawało się dowodem ich działalności przestępczej i antysystemowej.

Trzeci panel prowadzony przez dr. Rafała Opulskiego z Oddziału IPN w Krakowie stanowił kontynuację zagadnień praktycznego wykorzystania obserwacji. Pierwsza wystąpiła dr Łucja Marek, również z Oddziału IPN w Krakowie. Swój referat poświęciła obserwacji stanowiącej wsparcie dla pionu IV SB zwalczającego Kościół katolicki i inne wyznania. Zwróciła uwagę, że rola pionu „B” była bardzo duża, szczególnie przy „zabezpieczeniu” cyklicznych uroczystości religijnych, takich jak: koronacje obrazu, zjazdy mężczyzn w Piekarach Śląskich czy wizyty papieskie. Dokumentację obserwacji osób duchownych stanowiły zdjęcia z tych uroczystości. Służba Bezpieczeństwa fotografowała głównie hierarchię kościelną, osoby pełniące funkcje podczas uroczystości lub w strojach regionalnych, dekoracje kościołów i ołtarzy, poczty sztandarowe hutników i górników itp. Prelegentka wyjaśniła, że elementy religijności ludowej były zwalczane, ponieważ w latach sześćdziesiątych władza prowadziła politykę laicyzacji, a w latach siedemdziesiątych kładła nacisk na wprowadzenie obrzędowości świeckiej. Kolejny prelegent, wspomniany Bartosz Kapuściak, przybliżył obecnym zagadnienie tajnej obserwacji w organach Wojskowej Służby Wewnętrznej, najmniej znanej struktury aparatu represji, funkcjonującej w latach 1957–1990, której głównym zadaniem była osłona kontrwywiadowcza sił zbrojnych PRL. Historyk przedstawił metody pracy oficerów WSW biorących udział w obserwacji oraz pokazał praktyczne jej zastosowanie zarówno wobec osób podejrzanych o szpiegostwo, jak i pracowników wywiadu wojskowego, a także tajnych współpracowników szkolonych w zakresie kontrolobserwacji. Zauważył on, że w okresie powstania „Solidarności”, a następnie stanu wojennego funkcjonariusze WSW byli wykorzystywani do obserwacji i zatrzymań członków opozycji antykomunistycznej.

Ostatni panel konferencji zatytułowany „Film i fotografia w obserwacji”, któremu przewodniczyła dr Monika Komaniecka-Łyp, spotkał się z największym zainteresowaniem uczestników obrad. Pierwszy prelegent, Robert Ciupa, dyrektor Śląskiego Centrum Wolności i Solidarności w Katowicach, przedstawił w prezentacji multimedialnej sprzęt fotograficzny i filmowy, którym dysponowała Służba Bezpieczeństwa. Omówił różne sposoby robienia zdjęć przez wywiadowców pionu „B”, rodzaje sprzętu oraz źródła jego pozyskiwania. Na jego multimedialnej prezentacji można było zobaczyć aparaty fotograficzne przystosowane do robienia zdjęć z punktów zakrytych

(np. Pentacon) oraz kamuflaże sprzętu fotograficznego opracowywane przez SB. Były to miniaturowe aparaty ukryte w różnych częściach garderoby: teczkach, torbach, marynarkach, jesionkach itp. Jednym z ciekawszych był kamuflaż aparatu „Ajax” umieszczony w płaszczu męskim. Panel i całą konferencję zamknęło wystąpienie Radosława Pobożego z Archiwum IPN, które w rzeczywistości przerodziło się w fascynujący pokaz filmowy. Na początku przedstawił on historię komórki filmowej w Biurze „B” oraz nakreślił sylwetki funkcjonariuszy i filmowców w niej pracujących. Omówił filmową spuściznę SB, w większości wytworzoną przez Biuro „B”, która obejmuje filmy szkoleniowe, dokumentalne i reportażowe. Swoją wypowiedź przeplatał fragmentami filmów, m.in. o wydarzeniach marcowych w Warszawie i *Beatrice* opowiadającym o polskim agencie Józefie Adamie Bitońskim „Beatrice”, rozpracowującym środowiska AK i PSL na emigracji (co istotne, można zobaczyć w nim wnętrza archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych). Ciekawostką było to, że dwa filmy – *Z całą surowością prawa* i *I poznasz prawdę* – wyprodukowane przez Biuro „B” i opisujące działalność szpiegowską obywateli PRL pracujących w Ministerstwie Handlu Zagranicznego oraz Ministerstwie Spraw Zagranicznych – emitowała również Telewizja Polska. Prelegent podkreślił, że filmy szkoleniowe i propagandowe stanowią źródło niewykorzystane dotychczas przez badaczy, a ważne m.in. z tego względu, że można w nich znaleźć fragmenty tych filmów operacyjnych, które się nie zachowały. Dyskusja, która odbyła się po tym panelu, została niemal w całości zdominowana przez tematykę filmową, jakkolwiek część wątków podejmowanych w referatach była kontynuowana w czasie dyskusji w kuluarach.

Próbując podsumować wyniki konferencji, można wyciągnąć kilka wniosków. Udział w konferencji głównie badaczy z Instytutu Pamięci Narodowej zagwarantował jej wysoce poziom merytoryczny. Historycy ci od kilkunastu lat prowadzą badania nad działalnością pionów operacyjnych Służby Bezpieczeństwa, dzięki czemu mogli pokazać, jakie znaczenie miało zdobywanie informacji o inwigilowanych osobach za pomocą obserwacji. Tematem wiodącym konferencji było praktyczne wykorzystanie obserwacji w pracy pionów operacyjnych oraz przedstawienie konkretnych wyników. Wydaje się, że prelegenci wywiązali się z postawionego przed nimi zadania, a efektem tego będzie publikacja pokonferencyjna.

MONIKA KOMANIECKA-ŁYP – historyk, doktor nauk humanistycznych, pracownik Oddziałowego Biura Badań Historycznych IPN w Krakowie. Jej zainteresowania badawcze koncentrują się wokół aparatu bezpieczeństwa PRL, historii najnowszej Polski oraz historii dyplomacji. Zajmuje się badaniami nad działalnością pionów techniczno-operacyjnych Służby Bezpieczeństwa, funkcjonowaniem ewidencji i archiwum SB, inwigilacją struktur „Solidarności” oraz historią placówek dyplomatycznych Francji w Polsce, szczególnie konsulatu francuskiego w Krakowie. Stypendystka rządu francuskiego (2003, 2015). Autorka wielu artykułów naukowych i popularnonaukowych z zakresu najnowszej historii Polski, monografii *Pod obserwacją i na podsłuchu. Rzeczowe środki pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa w województwie krakowskim w latach 1945–1990* (Kraków 2014) nominowanej

KONFERENCJE

w konkursie Książki Historycznej Roku (2014) oraz w konkursie na Nagrodę im. Profesora Tomasza Strzembosza (2015), *Szpiegowski arsenał bezpieczeństwa. Obserwacja, technika operacyjna, kontrola korespondencji jako środki pracy Służby Bezpieczeństwa PRL* (razem z R. Ciupą, Katowice–Kraków 2011), a także dwóch tomów normatywów aparatu bezpieczeństwa *Instrukcje pracy pionów pomocniczych Urzędu Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa (1945–1989)* (Kraków 2010) oraz *Ewidencja operacyjna i archiwum organów bezpieczeństwa PRL w latach 1944–1990. Zbiór normatywów* (Kraków 2017).

MONIKA KOMANIECKA-ŁYP – historian, PhD, employee of the Branch of the Historical Research Office of the INR in Katowice. Her research interests concentrate on the security apparatus of the PRP, the contemporary history of Poland and the history of diplomacy. She conducts research on the activities of technical and operational units of the Security Services, the functioning of the SS's records and archives, surveillance over the "Solidarity" structure and the history of diplomatic missions of France in Poland, in particular the French Consulate in Cracow. She has been awarded various scholarships from the French Government (2003, 2015). Author of numerous scientific and popular scientific publications on the contemporary history of Poland, monograph *While being observed and tapped. Material measures for the operational activities of the security apparatus in the Krakowskie Voivodeship in the years 1945–1990* (Cracow 2014) which was nominated to the Historical Book of the Year Prize (2014) and to the Professor Tomasz Strzembosz Prize (2015), *The spying arsenal of the Security Service. Observation, operational technique, correspondence control as working methods of the Security Service of the PRP* (in cooperation with R. Ciupa, Katowice–Cracow 2011), as well as two volumes of standards of the Security Service *Working instructions for assistance units of the Security Office and of the Security Service (1945–1989)* (Cracow 2010) and *Operational records and archives of the security bodies of the PRP in the years 1944–1990. A collection of standards* (Cracow 2017).